

ГЛАСОВИ И СЛИКЕ

ОБЛИЦИ КОМУНИКАЦИЈЕ
НА СРЕДЊОВЕКОВНОМ БАЛКАНУ
(IV–XVI ВЕК)

THE INSTITUTE FOR BYZANTINE STUDIES
OF THE SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

MONOGRAPHS

Nº 48

VOICES AND IMAGES
MODES OF COMMUNICATION
IN THE MEDIEVAL BALKANS
(4TH TO 16TH CENTURIES)

Edited by

Stanoje Bojanin, Ljubomir Milanović, Miloš Cvetković

Editor in chief

Ljubomir Maksimović

Director of the Institute for Byzantine Studies of the SASA

BELGRADE

2020

ВИЗАНТОЛОШКИ ИНСТИТУТ
СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ

ПОСЕБНА ИЗДАЊА
КЊИГА 48

ГЛАСОВИ И СЛИКЕ
ОБЛИЦИ КОМУНИКАЦИЈЕ
НА СРЕДЊОВЕКОВНОМ БАЛКАНУ
(IV–XVI ВЕК)

Уредници

Станоје Бојанин, Љубомир Милановић, Милош Цветковић

Одговорни уредник

Љубомир Максимовић

директор Византолошког института САНУ

БЕОГРАД
2020

Рецензенти

Георги Николов
Михаило Ст. Поповић
Срђан Рудић

Илустрације на корицама:
Минхенски псалтир, крај XIV века
„Седамдесет мужава отпевава Давиду када састављаше псалтир”,
минијатура (детал), fol. 5r
Псалам 1, стих 3, минијатура (детал), fol. 8v
Bayerische Staatsbibliothek München, Cod. slav. 4
Баварска државна библиотека, Минхен

Прихваћено за штампу на седници Одељења историјских наука САНУ
27. новембра 2019. године

Ова књига је објављена уз финансијску помоћ
Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

САДРЖАЈ – CONTENTS

9 Предговор – Foreword

Историја: ризница гласова прошлости – History: A Treasury of
Bygone Voices

19 *Златомира Герджикова*, Паладий от Рациария – арианският глас от
Балканите
Zlatomira Gerdzhikova, Palladius of Ratiaria – the Arian Voice from
the Balkans

43 *Лиљана Симеонова*, „Отговорите на папа Николай I на запитванията
на българите“: още за тяхната същност и разпространение
Liliana Simeonova, *Responsa Nicolai I. Papae ad consulta Bulgarorum*:
Some Remarks on their contents and circulation

65 *Милош Цветковић*, Виши и нижи органи власти у тематском
систему: примери нарушавања хијерархијског поретка
Miloš Cvetković, Higher and Lower Ranks in the Theme System:
Examples of Disruption of the Hierarchical Order

93 *Бојана Крсмановић – Дарко Тодоровић*, Τοῦτό μοι τέλεσον – “Take care
of this for me” Official and Private Communication in the Letters of
Theophylact of Ohrid
Бојана Крсмановић – Дарко Тодоровић, Τοῦτό μοι τέλεσον – „Среди
ми то” Службена и приватна комуникација у писмима Теофилакта
Охридског

139 *Јована Шијаковић*, Киклоп у човјеку: Одјечи и сазвучја у тумачењу
хомерске слике
Jovana Šijaković, The Inner Cyclops: Echoes and Interwoven Voices in
the Interpretation of Homeric Imagery

165 *Бојана Павловић*, „Жив и приповедајући глас” Ромејске историје
Нићифора Григоре
Bojana Pavlović, “Vivid and Loquacious Voice” of *The Roman History*
of Nikephoros Gregoras

- 199 *Елена Костова*, Истoрия и развитие на българо-сръбските отношения, отразени в някои дубровнишки писмени извори (средата на XIII – средата на XIV в.)
Elena Kostova, History and Development of the Bulgarian-Serbian Relations, Marked in Some Written Sources from Ragusa (mid 13th to mid 14th Century)
- 223 *Тамара Илић*, Завештања из архива Манастира Светог Јована Прoдрoма на Меникејској гори, код Сера (од краја XIII до средине XIV века)
Tamara Ilić, Bequests of the Archive of the Saint John Prodromos Monastery on Mount Menoikeion, near Serres (from the late 13th to mid-14th century)
- 243 *Владислав Иванов*, Правoславно-балканската коалиција в началото на XIV в.
Vladislav Ivanov, The Alliance of the Orthodox Balkan States in the First Two Decades of XIV Century
- 271 *Георги Димов*, Балкански наемници на Апенините през Късното средновековие
Georgi Dimov, Balkan Mercenaries in the Italian Peninsula during the Late Middle Ages

Сликe, представe и друштво – Images, Representations and Society

- 285 *Jelena Bogdanović*, On the Transposition of *Tetrapyla* into the Structural and Symbolic Cores of Byzantine Churches
Јелена Бојдановић, О транспозицији тетрапилона у структурна и симболичка језгра византијских цркава
- 323 *Марка Томић*, Слика патрона у олтару Марковог манастира
Marka Tomić, Image of the Patron Saint in the Sanctuary of Markov Manastir
- 353 *Валентина Живковић*, *Semper rogare deum pro anima*. Молитве живих за спас душа умрлих
Valentina Živković, *Semper rogare deum pro anima*. Prayers of the Living for the Salvation of the Souls of the Dead

- 381 *Љубомир Милановић*, Визуелна комуникација кроз средњовековне представе преноса моштију (*translatio*)
Ljubomir Milanović, Visual Communication through Medieval Representations of relic Translation (*Translatio*)
- Рукописна књига и њени гласови – The Manuscript and its Voices
- 421 *Искра Христова-Шомова*, Братковият минеј и неговото място между староизводните служебни минеи
Iskra Hristova-Shomova, The Bratko's Menaion and its Place among the Office Menaia of Old Recension
- 457 *Лора Тасева*, Да предадеш непредаваемото: игрословия и алитерации във византийски календарни стихове и в техните български и сръбски преводи
Lora Taseva, Translating the Untranslatable: Word Plays and Alliterations in Byzantine Calendar Verses and their Bulgarian and Serbian Translations
- 487 *Мая Петрова-Танева*, Св. императрица Теофана в сръбската средновековна книжнина
Maiia Petrova-Taneva, St Empress Theophano in Serbian Medieval Literature
- 513 *Весна Сара Пено*, Јединствени црквени пој – „српска” молитвена песма у контексту балканске појачке традиције
Vesna Sara Peno, The Unique Church Singing – “Serbian” Prayer Song in Context of the Balkan Chanting Tradition
- 533 *Станоје Бојанин*, Чин исповести у јужнословенским рукописним књигама од почетка XIII до почетка XVI века
Stanoje Bojanin, The Rite of Confession in South Slavonic Manuscripts from the Early 13th to the Early 16th Centuries
- 573 Списак аутора – List of Contributors

ВИШИ И НИЖИ ОРГАНИ ВЛАСТИ У ТЕМАТСКОМ СИСТЕМУ: ПРИМЕРИ НАРУШАВАЊА ХИЈЕРАРХИЈСКОГ ПОРЕТКА*

У оквиру повести о Мардаитима у 50. глави списа *De administrando imperio* Константин VII Порфирогенит (913–959) описује случај када се протоспатарије Евстатије, вршилац дужности (ἐκ προσώπου) стратега теме Кивиреота, жалио цару Лаву VI (886–912) због тога што је мардаитски катепан Ставракије Платис одбијао да се повинује његовим наређењима, и што је издавао наредбе на начин примерен старешини теме. Евстатије је тврдио да такво стање није одрживо, односно да није могуће да у теми Кивиреота постоје два стратега. Неспоразум двојице функционера је разрешен одлуком Лава VI да смени поменутог катепана и да мардаитску јединицу стави под непосредну команду кивиреотског стратега протоспатарија Евстатија.¹ Цитирани одељак представља једно од ретких места у свеукупној византијској историографији у којима се говори о односу између носилаца – условно речено – виших и нижих дужности у тематском систему. Темстаки функционери су иначе били део византијског бирократског апарата који је био постављен као хијерархијска лествица достојанственика на чијој се највишој степеници налазио ромејски цар као Христов намесник на земљи,² а

* Истраживање објављено у овом раду финансирано је од стране Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

1 DAI I, с. 50, р. 240, 242.

2 Евесевје Цезарејски, један од утемељивача идеологије на којој је почивало хиљадугодишње Источно римско царство, био је састављач неколико списа посвећених Константину Великом, у којима је цара представио као слику Бога, односног божијег изабраника у управљању овоземаљским светом, *Радосевић*, Константин Велики, 9.

подно њега следио је стриктно дефинисани низ носилаца почасних достојанстава и вршилаца војних и административних функција.³ Преносом овлашћења на дужноснике успостављен је вертикални командни ланац, којим је цар на посредан начин остваривао своју власт до најудаљенијег дела Царства. Комуникацијски однос између носилаца виших и нижих војно-управних дужности унутар тог ланца био је предмет истраживања чији су резултати изложени у наставку текста.

Своју власт у унутрашњости Царства, односно у темама, цареви су, почев од VII века, остваривали додељивањем војних и управних овлашћења тематским намесницима – стратезима – који су били носиоци највиших командних дужности у провинцији. Они су пак део својих намесничких надлежности преносили на турмархе, чије се место налазило на следећем степенику у ланцу командовања. Реч је о заповедницима турми – нижих војно-управних округа унутар тема. На крају тог хијерархијског низа у темама налазили су се комеси бандона – старешине утврђења.⁴

Имајући, међутим, у виду да због непрестане војне претње није било могуће спровести војно-административне реформе и успоставити тематско уређење у пуном обиму на свим територијама које је Цариград контролисао, у појединим областима прибегло се организовању власти кроз специфичне прелазне облике војно-управне организације, који су претходили успостављању тема. На рубном делу територијалног језгра Византије, дакле, реч је о малоазијској и балканској граници, и егејском басену – у областима које су биле изложене учесталим нападима спољних непријатеља – успостављен је посебан војни режим дефанзивног карактера, састављен од клисура у континенталном делу и јединица са друнгаријима на челу у острвским подручјима.⁵ У крајевима одсеченим од терито-

3 Најбољи увид у спискове дужносника који су се налазили на поменутој хијерархијској лествици пружају четири сачувана тактикона (вид. нап. 13 у овом раду).

4 Речена командна вертикала је детаљно описана у поглављу *Ниже јединице унутар тема – Турме*, које представља део необјављене докторске дисертације *Цвешковић*, *Ниже јединице*, 28–94.

5 Свеобухватан осврт на питање дефанзивног војног режима на континенталној и поморској граници Царства изложен је у раду *Цвешковић*, *Основе византијског пограничног војно-управног уређења*, 267–293.

ријалног језгра Византије, у којима због удаљености од центра Ромејске државе и постојања јаких локалних аутономних елемената није испрва било могуће приступити реорганизацији војно-управног уређења по моделу који је примењен у Малој Азији и деловима Балкана, функционисали су током наредних столећа *архонџије* и *дукаџи*.⁶

Окрузи којима су управљали клисураси, друнгарији, архонти и дуге налазили су се, дакле, изван оквира византијских тема. Сходно томе, њихове старешине нису биле непосредно подређене стратезима, нити су чиниле део њихових штабова, већ су били директно подређени цару, који им је додељивао овлашћења, звања и дужности, чиме је он посредним путем остваривао власт у реченим окрузима. Независност коју су поменути дужносници имали у односу на основну тематску управу даје за право да се о њима говори као о једној врсти бочне командне вертикале, на чијем се врху такође налазио цар. Побројани функционери су, међутим, на хијерархијској лествици достојанственика имали нижи положај од тематских стратега. У ванредним приликама, нпр. у великим војним експедицијама, поменути старешине су стављане под непосредну команду тематских стратега. У таквим случајевима је успостављан привремени хијерархијски поредак, у коме је један од стратега великих ромејских тема, акумулирајући поред својих редовних и ванредно додељена војна овлашћења, ширио привремено надлежност и над јединицама које му у редовним условима нису биле непосредно потчињене. Стратези су, дакле, у посебним околностима били привремено спона у командној вертикали између цара и старешина војно-управних јединица изван тема.⁷

6 Детаљније вид. *Цвешковић*, Ниже јединице, 135 сл.

7 О сабирању различитих војних овлашћења у рукама тематских стратега писала је *Крсмановић*, О проблему акумулативне војне власти, 90–95. Посебно је илустративан случај Петроне, брата чувеног цезара Варде, ујака цара Михаила III (842–867), који је, обављајући превасходно дужност стратега Тракесијанаца, добио од цара улогу главнокомандујућег заповедника ромејске војске у бици код Посона 863. Њему су, следствено томе, поред других стратега, током поменути битке, подређени били и носиоци власти на тзв. бочној командној вертикали, попут клисурарха Селевкије и Харсијанона, *Theoph. Cont. (Featherstone – Signes Codoñer)* 258. О феномену персоналног преноса врховне вој-

Коначно, изворни подаци показују да је унутар тема, паралелно са редовном тематском структуром, функционисао и систем неромејских етничких јединица чије су старешине такође биле подређене тематским стратезима. Реч је о племенима која су живела на територији Царства и постепено интегрисана у византијску државу и друштво. Старешинама тих скупина Цариград је додељивао почасна достојанства, легализујући тиме њихову власт над сународницима, укључујући их уједно у ромејски бирократски поредак. Линијом *цар – страшеї – племенске старешине* остваривана је специфична командна субординација која је функционисала упоредо са напред описаним редовним војно-административним апаратом унутар ромејских тема.⁸

У средишту истраживачке пажње је, сходно реченом, међусобни однос између виших и нижих структура власти успостављен на равни: 1) основне командне вертикале тематског система, која је текла од цара преко стратега, турмарха итд.; 2) бочног вертикалног командног ланца, са старешинама војно-управних јединица изван тема; 3) посебног командног поретка у темама, чији су део били племенски главари, подређени стратезима.

Први степеник у ланцу командовања је повезивао цара, који се налазио на врху вертикале, са стратезима – војним и цивилним управитељима тема, који су до средине IX века и образовања система централне команде били не само основни репрезенти царске власти у унутрашњости већ и најважнији војни заповедници целокупне византијске војске. Формални ранг стратега у службеној хијерархији зависио је од значаја који су њихове теме имале у војном систему Царства (основни параметри за утврђивање улоге и значаја тема били су њихов регрутни капацитет и геостратешки положај). Располажући значајним војним потенцијалом, стратези су били у прилици да утичу на важне политичке токове у Царству.

не власти, уз осврт на поменути пример из 863. године, вид. *Крسمановић*, Потенцијал функције, 412 сл.

8 Специфичности процеса интегрисања неромејских етничких заједница у тематски систем налазиле су у средишту истраживања чији резултат представља поглавље *Ниже неромејске етничке јединице* поменуте докторске дисертације *Цвейковић*, *Ниже јединице*, 190–248.

Њихова моћ је посебно долазила до изражаја у политички нестабилним временима – у грађанским ратовима и сменама на престо-лу.⁹ С тим у вези треба нагласити да су поједини цареви пре устоличења обављали управо дужност тематских управитеља, користећи ту позицију за свој успон ка трону. Присуство у царевом окружењу и учешће у важним догађајима учинили су стратега посебно видљивим на политичкој мапи Царства. Сходно томе, њихов живот и дела, а посебно однос и начин комуникације са централном влашћу, ромејским двором и самим царем, привлачили су пажњу савремених византијских писаца; из пера византијских хроничара и историчара остали су забележени бројни редови посвећени тим питањима. У складу с тим, стратеги и њихов однос према властима у Цариграду добили су одговарајући простор у савременој византолошкој литератури.¹⁰

Насупрот томе, о комуникацијском односу између цара и стратега, на једној страни, и носилаца нижих командних функција, на другој, извори пружају много мање података. Нижи функционери су ретко кад улазили у видокруг ромејских хроничара и историчара, због чега им је тек понеки одељак византијске историографије посвећен. Штури описи ситуација на основу којих се поменути однос може реконструисати, условили су и знатно мањи број страница у литератури. Изнето запажање о оскудној научној посвећености тој проблематици садржи у себи и основни мотив за покретање истраживања, чији је циљ да се, у мери у којој извори то допуштају, реконструише однос између цара и стратега, с једне стране и носилаца нижих командних звања у византијској тематској организацији, са друге.

9 Желећи да ограничи моћ стратега, власт у Цариграду је током VIII и IX века отпочела са поделом најстаријих и највећих тема. Делењем је наместо једног оснивано по два или више округа. Нове теме су биле мање не само територијално већ и на пољу регрутне снаге, чиме је војно-политичка моћ стратега, самим тим и могућност утицаја на политичке токове у престоници, видно умањена.

10 Један од последњих у низу радова који се бави том тематиком је монографија *Б. Крسمановић*, „Е, е, шта је то?“ Евнуси у војном врху Византијског царства (780–1025). Посвећена у основи положају евнуха у војном врху Царства, публикација уједно пружа свеобухватан приказ развоја византијске војне организације од краја VIII закључно са првим деценијама XI века.

Када је реч о истраживачком приступу, важно је напоменути да се проучавање односа између носилаца различитих степена власти унутар тематског система мора сагледати кроз феномен аристократизације византијског друштва. У питању је процес који се може пратити од VIII века: тада постаје све учесталије повезивање припадника више војничке класе путем *roga* (*γέρος*) – засновано на крвном сродству – и *икоса* (*οἶκος*) – успостављано путем бракова и на друге начине. Реченим повезивањем су носиоци врховне власти у темама доводили подређене официре у статус клијентеле, потчињавајући их својој личној вољи, која је превазилазила сферу јавне управе; тиме је заправо вршена приватизација појединих полуга власти унутар тематске командне хијерархије.¹¹

Основни методолошки проблем који се у овом случају поставља пред истраживача јесте недостатак изворне грађе првог реда, односно садржаја архива тематских функционера. Нису сачувана писма, иако бројна сигилографска грађа сведочи да је свакако постојала прилично обимна преписка међу тематским функционерима. Очувани сигилографски материјал сведочи о разгранатој кореспонденцији, али сами печати не пружају увид у њену садржину.¹²

У проучавању тематског уређења истраживачи користе понајвише четири сачувана тактикона, хијерархијске листе византијских званичника из IX и X века,¹³ као и поједине одељке из Порфирогенитове писане заоставштине – *Сјиса о шемама*,¹⁴ *О управљању*

11 У низу публикација које се дотичу те појаве издваја се дело *L. Neville, Authority in Byzantine Provincial Society*, 950–1100, и једна од најновијих, поменута монографија *Крismanовић*, Евнуси.

12 О употреби печата у византијској администрацији вид. *Cheyne – Caseau, Sealing Practices*, 133–148.

13 У питању су: *Такшикон Успенској* (842–843), Филотејев *Клишоролоџион* (899), *Такшикон Бенешевича* (934–944) и *Ескоријалски* или *Такшикон Икономидиса* (971–975). Никос Икономидис је пре више од четири деценије приредио ново критичко издање три од раније позната тактикона, заједно са, до тада необјављеним, тзв. *Ескоријалским такшикономом*, у публикацији *Listes de préséance byzantines*.

14 Главни део Порфирогенитовог списка *De thematibus* чине обавештења о именима, границама и историји ромејских тема, али се у поменутом делу могу наћи и важни подаци о нижим провинцијским јединицама (клисуре и турме), вид. *De thematibus*.

*царсѣвом*¹⁵ и *О церемонијама*¹⁶. Могућност упоредне анализе историчарима пружа садржај тзв. арабљанских листа ромејских тема.¹⁷ Од значаја су и делови имунитетних повеља који садрже спискове тематских функционера.¹⁸ Речени списи, узевши у обзир и све њихове недостатке, пружају прилику да се у основним цртама сагледа структура тематског система и реконструише хијерархијски поредак унутар њега. Садржај побројаних извора, међутим, оставља отвореним проблем функционисања командног ланца и међусобне комуникације његових припадника.

Војни приручници, с друге стране, у извесној мери могу осветлити начин саобраћаја између претпостављених и подређених званичника, барем у домену војних питања. Поред делова који се тичу стратегије и тактике, они садрже и практичне савете официрима

15 Спис *De administrando imperio* садржи, поред осталог, просопографске податке о личностима које су се налазиле на челу појединих тематских јединица, затим обавештења о компетенцијама чиновника у провинцијској администрацији, као и информације о начинима трансформисања војно-управних јединица у Царству, вид. DAI I.

16 Када је реч о *Књизи о церемонијама*, треба издвојити податке о византијским експедицијама на Сирију и Крит у првој половини X века, у којима су суделовали различити тематски функционери, чиме је употпуњена слика о провинцијском уређењу тога доба. Речене делове Порфирогенитовог списка објавио је са исцрпним коментаром *Haldon, Theory and Practice*, 201–352. Делови *Књиге о церемонијама* значајни за истраживање тематске структуре јесу и платни списак провинцијских функционера из епохе цара Лава VI (886–912), као и опис чина именовања тематских функционера, међу њима и оних који се могу окарактерисати као старешине нижих јединица, *De cerimoniis*, 696–697.

17 Реч је о списима који садрже трагове изгубљеног сведочанства арабљанског војника Ал-Ђармија. Он је као заробљеник провео неколико година у Византији у време цара Теофила (829–842), што му је омогућило да се упозна са структуром и начинима функционисања ромејске војске и тематске управе. Први у низу списка саставио је Ибн-Хордадбех, приближно у исто време када настаје и тзв. *Такшикон Усиенској*, вид. *Kitâb*. Ромејске теме су пописане и у делима Ибн-ал-Факиха Ал-Хамаданија, Ал-Масудија и Кудаме, током прве половине и средином X столећа, вид. *Brooks, Arabic Lists*, 72–77 (превод Ибн-ал-Факиховог састава на енглески); *Maçoudi; Kitâb*. Као и у *Спису о шемама*, у делима арабљанских и персијских географа су у средишту пажње теме, али се, такође, помињу клисурарси, турмарси, друнгарији и други нижи функционери.

18 Највећи истраживачки захват у погледу публикавања и анализе византијске дипломатичке грађе у новије време представља едиција *Archives de l'Atchos*.

у вези са организацијом војних јединица, припремама за борбу и другим стварима, које је у виду заповести виши официрски кадар упућивао нижем, што истраживачима даје могућност да у одређеној мери реконструишу опхођење међу званичницима унутар тематске управе.¹⁹ Највећи значај међу наведеним изворима имају *Тактике* цара Лава VI (886–912), које представљају једну врсту приручника за савремено ратовање.²⁰ Треба, међутим, имати у виду да војне тактике средњовизантијског периода у извесној мери преписују одредбе из античких приручника, те су стога делом одраз старијег времена. У њима је углавном представљена теоријска схема идеалног хијерархијског поретка у војсци, што подстиче на постављање питања њеног практичног функционисања.

Имајући речено у виду, истраживачи су понајвише упућени на наративне изворе, где писци, углавном узгред и без намере да дубље зађу у питања надлежности провинцијских званичника, пружају врло значајне информације о карактеру власти функционера и њиховом међусобном односу.

Пажњу византијских аутора су углавном привлачиле ситуације у којима је хијерархијски поредак био нарушаван: реч је о случајевима када је долазило до спора између подређених и надређених званичника и када је тај сукоб превазилазио локални оквир утичући својим обимом на политичке процесе на највишем нивоу власти. Сукобљени функционери би тиме завредели цареву пажњу и нашли се у видокругу његовог политичког деловања, обезбедивши истовремено и своје место у редовима хроника и историја. Стога су се у средишту истраживања нашле превасходно побуне, односно догађаји који нарушавају идеално постављени хијерархијски поредак у тематској организацији.

Треба нагласити да је реч о ретким и углавном изолованим примерима, који као такви не пружају одговарајућу подлогу за реконструисање свеукупне слике и извођење експлицитнијих закључака. Неколико анализираних случајева чији опис следи треба посма-

19 Преглед списка који се баве тактиком и стратегијом у Византији пружа *Dain, Stratégists*, 317–392.

20 *Taktika of Leo VI*. Исцрпан критички коментар пружа *Haldon, Critical Commentary*.

трати као илустративне показатеље начина на који су решавани спорови између припадника различитих група и установа унутар тема.

*

На почетку је начињен осврт на примере унутар основне хијерархијске вертикале тематског система, са тежиштем на односу између централне власти и стратега на једној, и турмарха као подређених официра на другој страни. Турмарси су, после стратега, били највиши официри у тематској војсци. Командовали су јединицама у чијем саставу је могло бити и по неколико хиљада људи, из чега је проистицала и њихова значајна моћ.²¹ Користећи ту снагу, они су у појединим приликама одбијали заповести непосредно надређеним стратезима, а било је и случајева када су одрицали послушност царевима, предводећи побуне против централне власти.

Први у низу таквих подухвата везује се за почетак иконоборачке кризе у Царству. Године 726/7. становништво Хеладе и Киклада је устало против цара Лава III (717–741) због његове иконокластичке политике, и извикало за новог владара Ромејске државе извесног Козму. Поход и побуну против цара Лава III, у намери да на престо доведу поменутог Козму, предводили су хеладски турмарх Агалијан и извесни Стефан. Побуна је, међутим, окончана неуспешно. Завереници су поражени на мору пред Цариградом; Агалијан се утопио, а Козма и Стефан су убијени.²² Хроничар Теофан

21 Број војника у турми се кретао, према расположивим изворним подацима, између 2000 и 6000 (подаци се односе на епоху IX и X столећа). Реч је, међутим, о укупном војном потенцијалу једне турме. У походима је, с друге стране, обично коришћен само део регрутних ресурса. Дешавало се, наиме, да турме у кампањама броје мање од 2000, а у појединим случајевима чак и свега неколико стотина људи. Број турми у једној теми кретао се, с друге стране, између две и четири. Разлика је била узрокована неједнаким регрутним потенцијалом ромејских тема. Веће теме (са око 10000 или више хиљада војника) дељене су на три или четири, док су оне мање обично биле састављене од две турме, *Цвешковић*, *Ниже јединице*, 34–38.

22 Тим догађајима је претходила велика вулканска ерупција у Егејском мору и појава новог острва, као последица изливања вулканске лаве и земљотреса. Цар Лав III је то протумачио као божју промисао, којом су људи опоменути због поштовања икона и идолопоклонстава и тиме се још више учврстио у замисли да борбу против икона спроведе до краја. Уследили су и први инциденти. Цареве војнике који су скинули икону Господа са Бронзане капије

Агалијану приписује чин турмарха, док га патријарх Нићифор означава одредницом архонт (заповедник/официр).²³ Свакако је реч о утицајној личности, којој је ауторитет, заснован на командовању значајним војним јединицама, омогућио да стане на чело устанка и организује поход на Цариград. Имајући у виду да поменути писци који су оставили белешке о побуни, не помињу учешће хеладског стратега у њој, остаје неразјашњено на који начин је у време завере текла комуникација између Агалијана и њему непосредно надређеног дужносника: да ли га је стратег Хеладе подржао или је пак покушао да спречи побуну?²⁴

Наредни пример, у хронолошком следу, пружа нешто више детаља о нарушавању хијерархијског поретка унутар тема. У Теофановој *Хронографији* је забележено да су, почетком последње деценије VIII в., официри теме Арменијака предвођени турмарсима два пута у свега неколико година одбацивали послушност стратегима, које је на ту дужност именовала власт у Цариграду. Њихове поступке треба сагледати кроз призму општег незадовољства које је владало у источним темама због Ирине узорпације врховне власти у Царству. Потиснувши сина 790, царица Ирина је настојала да се обрачуна са противницима, те је, у циљу гушења отпора и добијања изјаве покорности тамошњих трупа, послала у тему Арменијака њиховог сународника Јерменина Алексија Муселе (Моселе/Мусуле), спатариија и првог посведоченог друнгарија вигле.²⁵ Завереници су, међутим, придобили Алексија на своју страну и прогласили га стратегом, збацивши претходно са те дужности патрикија

ромејског двора растргла је цариградска светиња, а због тога је уследила и царева одмазда, *Theophanes*, 404–405; *Nicephorus*, 128, 130; *Cedrenus I*, 796. О почецима иконоборачке епохе вид. *Осиројорски*, Историја, 168 сл.

23 *Theophanes*, 405; *Nicephorus*, 130; У изворима се помиње још и под именом Κωντοσκέλης, Πάτρια Κωνσταντινουπόλεως, 133, р. 257.

24 Постоји мишљење да у то доба темом није управљао стратег већ турмарх, *Chronicle of Theophanes* (comm. *Mango – Scott*), 561 n. 6. То је ипак произвољна конструкција будући да нису сачувани подаци о сличним примерима у функционисању тематске управе. У одсуству стратега темом је могао управљати једино вршилац дужности познат као ек прозопу, cf. *Winkelmann*, *Byzantinische rang- und Ämterstruktur*, 94.

25 У питању је старешина једне од престоничких тагми која се помиње са називима – ὁ ἀριθμός/οἱ ἀριθμοί и ἡ βίγλα, ODB, 663 (*Kazhdan*).

Нићифора, којег су том приликом и заточили. Верни младом цару Константину VI (780–797), њихов поступак су следили и официри других тема, који су такође сменили своје стратеге. Суочивши се са снагом источних тема, Ирина је морала да се повуче, уступајући власт сину Константину, који је, између осталог, потврдио Алексија на позицији стратега Арменијака.²⁶ Недуго затим, млади цар је попустио пред мајчиним молбама, дозволивши јој да се врати на власт, због чега је дошло до нове побуне у Арменијачкој теми почетком 792. У намери да онемогући опозиционо деловање Ирининих противника, цар је ставио под надзор поједине функционере, међу којима је био и стратег Алексије.²⁷ С обзиром на то да је и поред предузетих мера предострожности уследила завера против царске власти, у корист царевог стрица Нићифора,²⁸ Константин VI је одлучио да се коначно обрачуна са противницима, у које је сврставао и поменутог Алексија Муселе, те је он ослепљен.²⁹ Из извора се, међутим, не може са сигурношћу утврдити одговорност бившег стратега Арменијака и његово евентуално учешће у завери. На челу теме је у међувремену постављен нови управитељ, присталица цара Константина VI, патрикије Теодор Камулијан. Као одговор на ту одлуку уследила је крајем лета 792. реакција официра и војника, који су одбили послушност стратегу. Официрски кадар, са турмарсима спатарием Андроником и Теофилом на челу, предводио је свргавање Теодора Камулијана. На то је, очекивано,

26 *Theophanes*, 465–466.

27 Алексије Муселе је позван у престоницу, где га је цар уздигао у ранг патрикија. Имајући, међутим, у виду да Алексије након тога није враћен у своју тему, већ је задржан у Цариграду, царев поступак треба тумачити као вид успостављања надзора над њим. Како су се у међувремену прочуле гласине и оптужбе да Алексије припрема узурпацију, Константин VI га је након тога постригао и утамничио у престонички затвор Преторион, *Theophanes*, 467.

28 Царев пораз у бици са Бугарима код тврђаве Маркеле и бекство у престоницу, изазвали су реакцију престоничких тагми које су се приклониле бившем цезару Нићифору, царевом стрицу и сину Константина V. Завера је, ипак, убрзо угушена а побуњеници сурово кажњени. Тада је ослепљен и Алексије Муселе, кога су Ирина и њени сарадници и сматрали потенцијално опасним за своју и власт Константина VI, *Theophanes*, 467–468.

29 *Theophanes*, 467–468. Детаљније о борби за власт између Ирине и Константина VI, вид. *Крسمановић*, Евнуси, 80 сл.

реаговала власт у Цариграду. Организована је војна експедиција коју су против побуњеника предводили протоспатарије Константин Артасир и ХрISOХИР, стратег оближње теме Вукеларија, командујући војском из источних тема. Поход је, међутим, био неуспешан а поменути заповедници ухваћени и ослепљени. Побуна официрског кадра у Арменијаку је потрајала до наредног пролећа, када је коначно сломљена уз царево лично учешће у походу. Хронограф Теофан, притом, пише да је слому устаника претходила издаја појединих Јермена.³⁰ Предводници побуне, поменути турмарси Андроник и Теофил, убијени су заједно са епископом Синопе Григоријем.³¹ Побуњеницима је конфискована имовина, а више од хиљаду заробљених војника из теме Арменијака, са уписаним натписом на лицу „завереник из Арменијака” (*Ἀρμενιάκός ἐπίβουλος*) учествовало је у победоносној поворци која је у Цариграду организована јуна 793. Уследио је након тога њихов прогон на Сицилију и друга острва.³²

Наредни пример који говори о одбијању послушности подређених тематских официра својим претпостављеним везује се за Сицилију и чувену епизоду са тамошњим турмархом Ефимијем. Из извора сазнајемо да је речени турмарх узео себи за жену монахињу из једног манастира, услед чега се манастирско братство жалбом обратило цару. Василевс Михаило II (820–829) наредио је да се случај испита и, уколико се кривично дело докаже, турмарх казни одсецањем носа.³³ Испитивање је поверено надлежном стратегу Константину Судису. Одбивши, међутим, да се повинује захтевима надређеног заповедника, Ефимије је отпочео побуну, у којој су, заједно са њим, учествовали и други турмарси и уз њих мноштво официра и војника. Ефимије је протерао стратега и успоставио своју власт, повезавши се са северноафричким Арабљанима, којима је,

30 Јермени о којима је реч нису заузврат добили одговарајућу сатисфакцију од цара, услед чега су Арабљанима предали тврђаву Камахон, *Theophanes*, 469.

31 *Theophanes*, 469.

32 *Theophanes*, 469.

33 Посебно је занимљиво да је Ефимије оптужен за дело које је учинио и сам цар Михаило II, чија је друга супруга такође била монахиња, вид. PmbZ, № 1705.

у нади да ће добити њихову војну подршку, понудио предају Сицилије и плаћање данка. Ефимијева побуна, коју је обележио и чин проглашења за цара, окончана је након две године уз учешће царске војске, а узурпатор је на крају убијен.³⁴

У низу побуна против власти, у којима су суделовали носиоци нижих командних функција, супротстављајући се својим претпостављеним, треба поменути и заверу Лава Фоке против Романа Лакапина 919. године. У том подухвату су учествовали, поред осталих, и извесни турмарси Валентин и Ацмор. Повод за побуну било је то што је млади цар Константин VII Порфирогенит (913–959), након венчања са Јеленом Лакапином, поставио свог таста Романа за василеопатора³⁵, дајући му на тај начин велику моћ и могућност да управља Ромејским царством. Лав Фока, представник једног од најмоћнијих аристократских родова у Царству и бивши доместик схола (главнокомандујући ромејске војске), побунио се против тога, истичући да штити права младог цара Константина. Као одговор на побуну, Роман Лакапин је издејствовао код младог цара слање писама војсци, са царским печатом, у којима је Фоку означио као одметника. То је утицало да део завереника, међу њима и Валентин и Ацмор, одрекну послушност Фоки. Одлазак Константина Вариса, старешине престоничке тагме хиканата, а онда и других официра, међу којима су били поменути турмарси, ослабио је капацитет устаника. Недуго затим побуна је била угушена.³⁶ Није, међутим, познато којој су теми припадали речени турмарси и да ли су у побуни учествовали и њима надређени стратежи.

34 О Еуфимију сведоче извори грчког, латинског и арабљанског порекла, *Theoph. Cont (Featherstone – Signes Codoñer)*, 46–47; *Zonaras III*, 351–352; *Chronicon Salernitanum*, с. 60, р. 59; *Iohannis Gesta episcop. Neapolitanorum*, 54, р. 429; *Riyād-al-Nufūs (Vasiliev, Byzance et les Arabes I, 340–342)*; *Ibn al-Atir (Ibid., 356–358)*; *Nuwairī (Ibid., 379–382)*. Детаљније о њему, вид. *Prigent, Carrière du tourmarque Euphémios*, 279–317.

35 Почасно достојанство василеопатора установио је крајем IX столећа цар Лав VI за Стилијана Зауцеса, оца царева изабранице Зоје, ODB, 263–264 (*Kazhdan*).

36 О побуни пишу: *Theoph. Cont (Bekker)*, 395–396, 730; *Scylitzes*, 209–210; *Leon Gramm.*, 303. О позадини устанка Лава Фоке, вид. *Ђурић*, Породица Фока, 243 сл.

Учесници у побунама против централне власти били су и но-сиоци звања на бочној командној вертикали. Познато је, наиме, неколико случајева када су старешине пограничних округа – континенталних и острвских – клисурарси и друнгарији, учествовали у догађајима који се могу тумачити као вид нарушавања хијерархијског поретка у Царству.

Први такав забележени случај односи се на побуну која је 695. године резултирала збацивањем са власти цара Јустинијана II (685–695, 705–711). Један од завереника у том чину био је Григорије Кападокијац (Γρηγόριος ὁ Καππαδόξ) – уз чије име се везује први помен дужности клисурарх у изворима – потоњи монах и игуман манастира Флорус.³⁷ О њему нису сачувани други подаци, али је оправдано претпоставити да је реч о управитељу кападокијске клисуре будући да о функцији клисурарха на подручју Кападокије (Καππαδοκία) у то доба сведочи и натпис, настао крајем VII или почетком VIII века, у Цркви Светог Никите у данашњем Кизил-Чукуру (Kizil Çukur) у Турској.³⁸

Познато је име још једног клисурарха који је одрекао послушност цару. Реч је о Ваасакију, кога је цар Лав VI (886–912) у једном тренутку поставио на чело клисуре Лариса.³⁹ Ваасакије је претходно, заједно са извесним Мелијасом и Исмаилом, због учешћа у

37 *Theophanes*, 368; *Cedrenus* I, 775. Григорија помиње и патријарх Нићифор у *Историји*, али не наводи назив његове дужности, *Nicephorus*, 96; Надимак Кападокијац се односи на његово порекло, писао је патријарх, али би се могао можда довести у везу и са називом области којом је он као клисурарх управљао. У том случају Теофанов податак би се могао сматрати најранијим поменом кападокијске клисуре. Вид. *Head*, Justinian II, 93.

38 Натпис садржи помен Евстратија, клисурарха Зевгоса и Кладуса (Εὐστράτιου εὐκλειοῦς κλησουράρχου Ζεύγουσ καὶ Κλάδουs), *Thierry*, *Enseignments historiques*, 507. Топоним Зевгос се можда односи на место Ζυγὸν Βασιλικόν, које се налазило источно од Цамандоса, око 110 км од Цезареје, вид. *Ibid.*, 508. О Евстратију и његовој функцији се, међутим, не могу изрећи конкретни закључци, јер је натпис уједно и једини траг о њему. О клисури на тлу Кападокије, вид. *Цвешковић*, *Ниже јединице*, 98 сл.

39 Лариса се налазила 20 км јужно од Mangulik-a, *Catalogue of Byzantine Seals*, p. 130. Вид. *Цвешковић*, *Ниже јединице*, 108.

побуни Андроника Дуке против истог цара 906. године, пребегао Арабљанима. Заједно са поменутиим саборцима он је, међутим, измолио милост од цара и вратио се у Царство, добивши на управу поменути клисуру. Због поновне издаје и учешћа у побуни Константина Дуке 913. године, био је ражалован и приморан да изнова бежи из Византије.⁴⁰

На листи носилаца командних дужности на тзв. бочној вертикали који су се у једном моменту успротивили вољи врховне власти налази се и друнгарије Додеканеза⁴¹ Теофилакт Рангабе, старешина војно-административног округа у Егеју, иначе отац потоњег цара Михаила I (811–813). Он је, наиме, према Теофановом сведочењу, био један од дужносника који су припремали заверу против царице Ирине 780. године. Иринино регентство у доба када је Константин VI имао свега 10 година, није наишло на потпуну подршку, услед чега су ковани планови о устоличењу за цара бившег цезара Нићифора. Избила је побуна у којој је једну од водећих улога имао тадашњи логотет дрома⁴² Григорије. Завера се завршила неуспешно, а Теофилакт је са другим завереницима био заточен и прогнан.⁴³ О њему се, међутим, не може пуно тога рећи, будући да је Теофаново обавештење уједно и једини податак о њему.

40 DAI, с. 50, р. 238, 240; II, 191. О побунама породице Дука, вид. *Крсмановић*, *Евнуси*, 259 сл.

41 О постојању додеканеског округа сведочи и печат Христофора, царског веститора и анаграфевса из IX столећа, *Schlumberger*, *Sigillographie*, 194 № 3. Као територијална јединица провинцијске управе Додеканези се помињу и у *Привилегији цара Алексија III Анђела Млечанима* из 1198. године, *Tafel – Thomas*, *Urkunden*, 265. Вид. *Цвешковић*, *Ниже јединице*, 126 сл.

42 Дужност логотета дрома установљена је средином VIII века. У питању је једна од најзначајнијих функција у централној администрацији Царства, чији су носиоци у почетку руководили поштанским саобраћајем, да би се њихова овлашћења постепено ширила на сфере дипломатије и војске, ODB, 1247–1248 (*Kazhdan*).

43 *Theophanes*, 454. Међу завереницима се помињу још и Варда, бивши стратег теме Арменијака, као и спатариие Константин, син Викарија, доместик престониичке тагме екскубита. Уз цезара Нићифора био је и патрикије Елпидије, стратег Сицилије. О побуни вид. *Крсмановић*, *Евнуси*, 69 сл.

*

Посебну пажњу завређују подаци који описују однос између централне власти и стратега, и, са друге стране, старешина племенских скупина у темама. На примерима који следе читава се флексибилност царске политике у односу према аутономним етничким скупинама и њиховим заповедницима.

Одбацивши начела хијерархијског поретка власти, Акамир, архонт Словена Велзитије (= Велегезита)⁴⁴ у теми Хелади (Ἀκάμηρος ὁ τῶν Σκλαβίνων τῆς Βελζητίας ἄρχων) повео је 799. године побуну чији је крајњи циљ био свргавање царице Ирине. У спреси са становништвом или војском хеладске теме⁴⁵ сковао је план да синови цара Константина V (741–775), буду ослобођени заточеништва у Атини, и један од њих буде проглашен за цара. Царица Ирина је, међутим, на побуну брзо и адекватно реаговала шаљући у Хеладу своје сроднике, који су заверенике ухватили и ослепили.⁴⁶ У Теофановој белешци у вези с тим помиње се учешће патрикија Константина Серандапиха, који је у то доба можда обављао дужност хеладског стратега. Хроничар, поред тога, казује да је Серандапихов син, спатарие Теофилакт, послат у Хеладу и њему приписује заслуге за гушење побуне и ослепљивање побуњеника.⁴⁷ Акамирова замисао

44 Претпоставља се да је реч о Велегезитима, ВИИИЈ I, 235 нап. 65 (*Рајковић*); *Живковић*, Јужни Словени, 234. С друге стране, аутори превода и коментара Теофанове хронике, *Chronicle of Theophanes* (comm. *Mango – Scott*), 652 п. 5, остављају отвореним питање да ли се иза Велзитије крије земља Велегезита или Верзита.

45 Назив Ἑλλαδικοί, који Теофан користи када говори о учесницима побуне, био је повод за извесне расправе у науци. Наиме, Џон Бјури је изнео тумачење према коме су тим термином називани становници теме Хеладе, *Bury*, *Helladikoi*, 80–81. Међу њима је могло бити и Словена у значајном броју, *Bury*, *History of the Later Roman Empire II*, 483. С друге стране, *Charanis*, *Termin Helladikoi*, 615–620, сматра да су тим именом називани становници Хеладе и Пелопонеза, полазећи од значења термина Хелада у античкој и позноримској епоси. Имајући у виду да Теофан тај израз користи и када помиње Агалијана, турмарха (теме) Хеладика (Ἑλλαδικοί) (*Theophanes*, 405), исправније је, чини се, Бјуријево тумачење по којем је реч о становништву теме.

46 *Theophanes*, 473–474. У питању је последња побуна у корист потомака цара Константина V. Више детаља о унутардинастичким сукобима чији део и побуна о којој је реч пружа *Крismanовић*, *Евнуси*, 74 сл.

47 *Chronicle of Theophanes* (comm. *Mango – Scott*), 652 п. 6.

се није остварила, али сама чињеница да архонт једног словенског племена узима учешће у породичним размирицама ромејске династије јасно говори о значају и активном суделовању неромејских етничких скупина у политичком животу Царства.

Удруживање племенских вођа са Ромејима у побунама против централне власти везује се и за архонта Влаха у Тесалији. Носиоца тог чина, Славоду Кармалакија ($\Sigma\theta\lambda\alpha\beta\omega\tau\acute{\alpha}\varsigma \delta\ \text{Καρμαλάκης}$) помиње Кекавмен набрајајући учеснике побуне у Лариси 1066.⁴⁸ Славода је предводио Влахе који су заједно са Грцима из Ларисе подигли буну против повећаних пореских обавеза које је увела влада цара Константина X (1059–1067).⁴⁹ На чело побуњеника невољно је тада стао византијски аристократа Никулица Делфин, који се у почетку противио побуни и о њеним припремама обавестио цара. Уздржан став цара је, међутим, подстакао устанике на борбу. Никулица се цару обраћао наново и у време када се устанак проширио, молећи га да укине увећани порез уколико жели да се побуна смири. Тога пута цар је послао потврдан одговор, а Никулица је заузврат позвао устанике да се врате кућама. Славода Кармалакије је био један од оних који га нису послушали, због чега је њега, као и вођу лариских Грка Теодора Скривона Петаста, Никулица заточио. Побуна је након тога спласнула.⁵⁰

Када је нарушавање уобичајених односа између стратега и племенског старешине проистицало из личног сукоба и није превазилазило оквир њихове матичне теме – следствено томе, није представљало опасност по централну власт – цар је, као носилац највише власти, решавао у таквим околностима спор без војне интервенције. То се види из наредног примера.

На почетку рада поменут је случај сукоба између кивиреотског старешине протоспатарија Евстатије и мардаитског катепана Ставракија Платиса. Мардаитски војници ($\tau\acute{\alpha}\gamma\mu\alpha \tau\acute{\omega}\nu \text{Μαρδαϊτῶν}$)

48 *Кекавмен*, 280.

49 Повод за подизање буне били су повећани фискални намети, дакле економске побуде, те му не треба приписивати етнички „влашки” карактер, ВИИЦЈ III, 215–216 нап. 72 (*Ферлуја*). О положају Влаха на тлу теме Хеладе, вид. *Цвешковић*, О статусу Влаха Хеладе, 45–64.

50 *Кекавмен*, 268 сл.

су иначе почев од VII века били значајан чинилац у византијско-арабљанским односима у пограничним областима на истоку. Арабаљани су, међутим, крајем тог столећа, кроз мировне уговоре са Цариградом, али и насилним путем, у великој мери успели у намери да побуњенике уклоне са пограничних подручја. Део Мардаита је тада пресељен са источне границе дубље у унутрашњост Ромејске државе. Неколико столећа након тога – крајем IX и у првој половини X века – они су представљали важан део ромејских поморских снага у Малој Азији и на Балкану.⁵¹

Поменути сукоб одиграо се око 909–910. године.⁵² Цар Лав VI је тада одлучио да рашчини мардаитског заповедника подређујући истовремено одред Мардаита кивиреотском старешини Евстатију. У време цара Александра (912–913), Лавовог брата и наследника, на положај стратега Кивиреота постављен је патрикије Никита, који је, позивајући се на старо пријатељство, од цара затражио да на позицију мардаитског катепана постави његовог сина, спатарокандидата Аверикија. Цар Александар је на Никитину молбу потврдно одговорио, па су се Мардаити убрзо нашли под Аверикијевим заповедништвом.⁵³ Речено неспорно потврђује приватизацију власти и поделу дужности унутар истог рода. Као и друге војне функционере сличног ранга, старешину Мардаита постављао је цар, на посебној церемонији у цариградском Христотриклинијуму. Порфирогенит говори о Мардаитима у време владавине Лава VI, јасно, међутим, истичући да је таква пракса постојала и раније.⁵⁴ Можда већ од краја VII века, када је по слову византијско-арабљанског уговора део Мардаита био измештен са источне границе.⁵⁵

51 Обимној литератури о Мардаитима у новије време је придружен чланак *Cvetković, Settlement of the Mardaites*, 65–85, у коме је приказана еволуција њиховог положаја у Царству, уз осврт на старија гледишта у науци.

52 DAI II, 192. Претпоставља се да је Порфирогенитов Евстратије заправо иста личност са истоименим протоспатаријем стратегом Кивиреота, чији су печат (датиран у последњу четвртину IX или прву четвртину X века) публиковали *Wassiliou – Seibt, Bleisiegel II*, № 317.

53 DAI I, c. 50, p. 242.

54 DAI I, c. 50, p. 242.

55 *Cvetković, Settlement of the Mardaites*, 67.

Забележен је пак и случај када је цар преиначио стратегову одлуку која се тичала потчињених етничких скупина, удовољивши њиховим захтевима. Речено се односи на случај словенских племена Милинга и Језерита, који су били подређени пелопонеском стратегу.⁵⁶ Византијска власт је над већим делом тог полуострва обновљена крајем VIII или почетком IX века, услед чега је ту дошло до оснивања засебне теме.⁵⁷ То је био предуслов да преостала непокорена словенска племена, настањена на Тајгету – Милинзи и Језерити – легализују током прве половине IX века свој статус у ромејској управној организацији. Реч је о скупинама које су у IX и X веку, од времена Теоктистовог похода 843. године, плаћале Цариграду годишњи данак – пактон – у износу од 60, односно 300 номизми, на нивоу заједнице.⁵⁸ Једно столеће након тога дошло је до побуне двају племена, о чему је тадашњи стратег Пелопонеза Јован Протевон известио цара Романа I (919–944). У међувремену је на чело теме постављен нови управитељ Кринит Аротрас, који је успео да се обрачуна са побуњеницима приморавши их на послушност, одлучивши уједно да им износ данка увећа на по 600 номизми. Он је, међутим, убрзо премештен у Хеладу, а нови стратег на Пелопонезу је постао Варда Платипод. Из страха да одлука о повећаном данку не изазове нове немире међу пелопонеским Словенима, као и бојазни да се они не удруже са другим „Склависијанима” (Σκλαβησιάνοι), цар је потврдно одговорио на молбу Милин-

56 Архонти, првенствено словенски, били су непосредно потчињени тематским стратезима. Две основне обавезе већине етничких архонтија према Цариграду биле су пружање помоћних војних одреда и плаћање пореских намета. Детаљнији осврт на речену проблематику пружа чланак *Цвейковић*, Принципи интеграције, 75–96.

57 У науци постоје извесна неслагања о питању времена настанка теме Пелопонез. Ц. Бјури је сматрао да је за оснивање речене теме заслужан цар Нићифор I, имајући у виду његову широку политичку и црквену активност на Пелопонезу, вид. *Bury*, *History of the Eastern Roman Empire*, 378. С друге стране, *Остројорски*, *Постанак*, 73, сматрао је да је тема настала после 783. године, као последица Ставракијевог похода. *Živković*, *Date*, 153, оснивање датира у период између 784–788. године, посматрајући тај чин као део активне политике царице Ирине према западу.

58 DAI I, с. 50, р. 232, 234.

га и Језерита да им буде враћен стари износ данка.⁵⁹ У питању је, свакако, изузетак и, условно речено, ванредна ситуација, пошто је централна власт била условљена спољним фактором који ју је натерао на попуштање. У случајевима када су им руке биле одрешене, цар и ромејски двор су се сурово обрачунавали са завереницима.

*

У корпусу различитих ромејских извора и оних друге провенијенције, чија се садржина везује за средњовизантијску епоху, односно време функционисања тематског уређења, сачуван је невелик број података који у одређеној мери пружа могућност сагледавања односа између виших и нижих тематских функционера, посебно у време побуна, када је хијерархијски поредак међу њима био нарушен. Примери изложени на претходним страницама садрже описе догађаја који су расути на широкој хронолошкој равни између краја VII и X века. Реч је о појединачним, међусобно неповезаним случајевима на различитим странама Ромејске државе, од тема Арменијака, Кивиреота и других округа на крајњем истоку, преко јужног дела Балканског полуострва – теме Хеладе и Егеја – све до византијских посела на Сицилији. Анализирани подаци који описују појединачне и међусобно неповезане догађаје током више векова, пружају ипак, у извесној мери, могућност поређења и следствено томе прилику за уочавање извесних општих обележја.

Мотиви који су водили нарушавању уобичајеног односа између носилаца виших и нижих командних функција у тематском систему, и сходно томе нарушавању устаљеног хијерархијског поретка власти, разнородни су.

Најчешћи мотив и непосредни повод за одбијање послушности надређеним старешинама било је учешће нижих функционера у ширим друштвено-политичким догађајима чији је циљ било свргавање ромејских владара. У том контексту треба посматрати побуне арменијачких турмарха с краја VIII века, као и покрет који је предводио турмарх Хеладе Агалијан у првој половини истог сто-

---

⁵⁹ DAI I, с. 50, р. 232, 234. Опширније о Словенима на Пелопонезу, вид. *Живковић*, *Јужни Словени*, 137 сл.

лећа. Реч је о догађајима који се везују за политичко-верска превирања у доба иконоклазма; у оба случаја завереници су у основи имали за циљ свргавање владара чију су власт одбијали да прихвате управо због супротстављених верских становишта – иконоборачких и иконофилских. Последње две деценије VIII века обележене су и унутардинастичким борбама – њих, такође, треба посматрати кроз призму верског сукоба који је потресао Царство. Одбацујући послушност надређеним официрима у тим покретима, своје место су имали и поменути словенски архонт Велзителије у Хелади Акамир, као и друнгарије Додеканеза Теофилакт Рангабе. По окончању иконоборачке кризе, најчешћи узроци рђавих друштвено-политичких прилика у Царству били су пак сукоби аристократских родова који су водили међусобне борбе за превласт, што је утицало и на хијерархију власти у провинцијама. У њима су учествовали клисурарх Ваасакије, као припадник клана Дука, и турмарси Валентин и Ацмор, присталице Фока. Носиоци нижих командних звања унутар тема били су, дакле, судеоници, у појединим случајевима предводници побуне, па чак и узурпатори царске власти, попут сицилијанског турмарха Ефимија.

Као посебан повод за нарушавање уобичајеног хијерархијског поретка унутар тематског војно-управног система издвајају се побуне различитих друштвених и етничких група и њихових старешина у циљу одбране угрожених права. Такве побуне нису имале за циљ свргавање владара, већ одбрану права заједница и најчешће су биле локалног карактера. У том контексту треба посматрати поменуто деловање пелопонеских Милинга и Језерита и њихово обраћање цару Роману I у вези са износом годишњег данка, као и покрет Влаха Тесалије, који су, удружени са Ромејима из Ларисе, устали против фискалних намета које је увела влада цара Константина X.

У појединим пак ретким приликама официри су одбијали послушност својим надређенима, вођени личним мотивима, како показује пример сицилијанског турмарха Ефимија. Лични односи, суревњивост и нетрпељивост били су, на другој страни, повод и за сукоб између кивиреотског управитеља и мардаитског катепана, који је одбио да извршава његове заповести.

Побуне и узурпације које су непосредно угрожавале царску власт захтевале су брз и адекватан одговор Цариграда: слање војних експедиција против побуњеника, конфискацију имовине и хапшење завереника, затим прогон и телесно сакаћење, а у појединим случајевима и смртну казну за предводнике побуна и узурпаторе, међу којима је било и побројаних носилаца нижих командних функција у тематском систему. Власт се, по правилу, сурово обрачунавала са устаницима, осим у приликама када је због окупираности другим питањима, или из страха да побуна не добије размере које се не би могле контролисати, била приморана на уступке, какав је био случај са Милинзима и Језеритима на Пелопонезу: вођен страхом да се немири на Пелопонезу не прошире, цар Роман I је потврдно одговорио на обраћање побуњеника у вези са смањењем годишњег данка.

Сукоб кивиреотског старешине и њему подређеног катепана Мардаита једини је, међу описаним примерима, који је решен без војне интервенције, царевом пресудом. Реч је, међутим, о сукобу који није излазио изван равни личног односа двојице функционера, није имао дубљу друштвено-политичку димензију, нити је утицао на положај мардаитске скупине. Као што је речено, нису нам познати сви детаљи спора и његовог решавања, али је јасно да се цар определио за подршку вишем официру штитећи устаљени хијерархијски поредак на тематској командној вертикали. То открива да су постојали механизми који би сачували постојеће односе и поред тренутних криза.

Може се претпоставити да је било много сличних случајева који су, међутим, остали изван видокруга савремених писаца, незабележени, али и оних чији су описи нестали са изгубљеним деловима византијске књижевности и историографије. Истраживачи, услед тога, данас не располажу изворном грађом која би била довољна за сагледавање потпуније слике о комуникацији, везама или односу између виших и нижих функционера унутар тематске командне хијерархије. Аутору чланка стога остаје нада да је начинио макар један корак ка стварању шире слике у вези са поменутом тематиком, која ће можда послужити као инспирација будућим истраживачима.

БИБЛИОГРАФИЈА – BIBLIOGRAPHY

Извори – Primary Sources

ВИИНЈ I – Византијски извори за историју народа Југославије I, пр. Ф. Баришић, М. Рајковић, Б. Крекић, Л. Томић, Београд 1955.

ВИИНЈ III – Византијски извори за историју народа Југославије III, пр. Ј. Ферлуја, Б. Ферјанчић, Р. Кашичић, Б. Крекић, Б. Рагојчић, Београд 1966.

Кекавмен, Советы и рассказы, Поучение византийского полководца IX века, пр. Г. Г. Литаврин, Санкт-Петербург 2003.

Brooks E. W., Arabic Lists of the Byzantine Themes, The Journal of Hellenic Studies 21 (1901) 67–77.

Cedrenus I – *Georgius Cedrenus*, Ioannis Scylitzae ope I, ed. I. Bekker, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae 8, Bonnae 1838.

Chronicle of Theophanes (comm. Mango – Scott) – The Chronicle of Theophanes Confessor, trans. and comm. C. Mango, R. Scott, Oxford 1997.

Chronicon Salernitanum, ed. U. Westerbergh, Studia Latina Stockholmiensia III, Stockholm – Lund 1956.

DAI I – *Constantine Porphyrogenitus*, De administrando imperio, vol. I, edd. Gy. Moravcsik – R. J. H. Jenkins (New, Revised Edition), Corpus Fontium Historiae Byzantinae 1, Washington, D. C. 1967.

De cerimoniis – Constantini Porphyrogeniti imperatoris De cerimoniis aulae Byzantinae I, ed. J. J. Reiske, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae 16, Bonnae 1829.

De thematibus – *Constantino Porphyrogenito*, De thematibus, ed. A. Pertusi, Studi e Testi 160, Città del Vaticano 1952.

Haldon J., Theory and Practice in Tenth-Century Military Administration: Chapters II, 44 and 45 of the *Book of Ceremonies*, Travaux et Mémoires 13, Paris 2000, 201–352.

Iohannis Gesta episcoporum Neapolitanorum, Monumenta Germaniae Historica, Scriptores, Scriptores rerum Langobardicarum et Italicarum saec. VI–IX, ed. G. Waitz, Hannoverae 1878.

Kitâb al-masâlik wa'l mamâlik, ed. M. J. de Goeje, Bibliotheca Geographorum Ara-bicorum VI, Lugduni Batavorum (Leiden) 1889.

Leon Gramm. – Leonis Grammatici Chronographia, ed. I. Bekker, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae 31, Bonnae 1842.

Listes de préséance byzantines – Les des IXe et Xe siècles, ed. *N. Oikonomidès*, Paris 1972.

Maçoudi, Le livre de l'avertissement et de la revision, trad. *B. Carra de Vaux*, Paris 1896.

Nicephorus – Nicephori Patriarchae Constantinopolitani Breviarium historicum, ed. *C. Mango*, Corpus Fontium Historiae Byzantinae 13, Washington, D. C. 1990.

Schlumberger G., Sigillographie de l'Empire byzantin, Paris 1884.

Scylitzes – Ioannis Synopsis Historiarum, ed. *I. Thurn*, Corpus Fontium Historiae Byzantinae 5, Berlin – New York 1973.

Tafel G. L. Fr. – Thomas G. M., Urkunden zur älteren Handels- und Staatsgeschichte der Republik Venedig I, Wien 1856.

Taktika od Leo VI – The Taktika of Leo VI (Revised Edition), ed. *G. Dennis*, Corpus Fontium Historiae Byzantinae 49, Washington, D. C. 2014.

Theoph. Cont. (Bekker) – Theophanes Continuatus, Ioannes Cameniata, Symeon Magister, Georgius Monachus, ed. *I. Bekker*, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae 45, Bonnae 1838.

Theoph. Cont. (Featherstone – Signes Codoñer) – Theophanis Continuati Libri I–IV, edd. *M. Featherstone – J. Signes Codoñer*, Corpus Fontium Historiae Byzantinae 53, Boston – Berlin 2015.

Theophanes – Theophanis Chronographia I, ed. *C. De Boor*, Lipsiae 1883.

Thierry N., Les enseignements historiques de l'archéologie cappadocienne, Travaux et Mémoires 8, Paris 1981, 501–519.

Vasiliev A. A., Byzance et les Arabes I, Bruxelles 1935.

Wassiliou A.-K. – Seibt W., Die byzantinischen Bleisiegel in Österreich II, Wien 2004.

Zonaras III – *Ionannis* Epitomae historiarum III, ed. *M. Pinder*, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae 49, Bonnae 1897.

Πάτρια Κωνσταντινουπόλεως, Scriptores originum Constantinopolitanarum III, ed. *T. Preger*, Leipzig 1907.

Литература – Secondary Works

Ђурић И., Породица Фока, Зборник радова Византолошког института 17 (1976) 189–296.

Живковић Т., Јужни Словени под византијском влашћу (600–1025), Београд 2002.

Крсмановић Б., „Е, е, шта је то?“ Евнуси у војном врху Византијског царства (780–1025), Београд 2018.

Крсмановић Б., О проблему акумулативне војне власти стратега, моностратега и стратега автократора, Зборник радова Византолошког института 44/1 (2007) 87–117.

Крсмановић Б., Потенцијал функције доместика схола (VIII–X век), Зборник радова Византолошког института 43 (2006) 393–436.

Остројорски Г., Историја Византије, Београд 1959.

Остројорски Г., Постанак тема Хелада и Пелопонез, Зборник радова Византолошког института 1 (1952) 64–77.

Радошевић Н., Константин Велики у византијским царским говорима, Зборник радова Византолошког института 33 (1994) 7–19.

Цвешковић М. Ж., Ниже јединице тематског уређења у Византији (9–11. век), Филозофски факултет Универзитета у Београду (необјављена докторска дисертација), Београд 2017.

Цвешковић М., О статусу Влаха Хеладе у тематском систему, Зборник радова Византолошког института 55 (2018) 45–64.

Цвешковић М., Основе византијског пограничног војно-управног уређења од VII до X века, ур. *Д. Мировић*, Зборник радова Право у функцији развоја друштва I, Косовска Митровица 2019, 267–293.

Цвешковић М., Принципи интеграције неромејских етничких скупина у тематски систем на Балкану, ур. *М. Ракоција*, Ниш и Византија XVII, Ниш 2019, 75–96.

Цвешковић М., Реформа византијског војно-територијалног уређења у доба Јустинијана II, Зборник радова Византолошког института 53 (2016) 17–46.

Bury J. B., A History of the Eastern Roman Empire from the Fall of Irene to Accession of Basil I (A. D. 802–867), London 1912.

Bury J. B., A History of the Later Roman Empire from Arcadius to Irene (395 A.D. to 800 A.D.) II, London 1889.

Bury J. B., The Helladikoi, English Historical Review 7/25 (1892) 80–81.

Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art IV, edd. *E. McGeer, J. Nesbitt, N. Oikonomides*, Washington, D. C. 2001.

Charanis P., The Term Helladikoi in Byzantine texts of the Sixth, Seventh and Eighth Centuries, *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών* 23 (1953) 615–620.

Cheyne J.-Cl. – Caseau B., Sealing Practices in the Byzantine Administration, edd. *I. Regulski, K. Duistermaat, P. Verkinderen*, Seals and Sealing Practices in the Near East. Developments in Administration and Magic from Prehistory to the Islamic Period, Proceedings of an International Workshop at the Netherlands-Flemish Institute in Cairo on December 2-3, 2009, Leuven – Paris – Walpole, MA 2012, 133–148.

Cvetković M., The Settlement of the Mardaites and their Military-Administrative Position in the Themata of the West: a Chronology, *Зборник радова Византолошког института* 54 (2017) 65–85.

DAI II – Constantine Porphyrogenitus, *De administrando imperio*, vol. II, Commentary by *F. Dvornik, R. J. H. Jenkins, B. Lewis, Gy. Moravcsik, D. Obolensky, S. Runciman*, London 1962.

Dain A., Les stratégists byzantines, *Travaux et Mémoires* 2, Paris 1967, 317–392.

Haldon J., A Critical Commentary on The *Taktika* of Leo VI, *Dumbarton Oaks Studies* 44, Washington, D. C. 2014.

Head C., Justinian II of Byzantium, Madison, Milwaukee, London 1972.

Neville L., Authority in Byzantine Provincial Society, 950–1100, Cambridge University Press 2004.

ODB – The Oxford Dictionary of Byzantium I–III, edd. *A. Kazhdan et al.*, New York – Oxford 1991.

PmbZ – *Prospographie der mittel- byzantinischen Zeit (641–867)*, edd. *R.-J. Lilie et al.*, Berlin – New York 1999–2002.

Prigent V., La carrière du tourmarque Euphémios, basileus des Romains, edd. *A. Jacob, J.-M. Martin, Gh. Noyé*, Histoire et culture dans l'Italie byzantine: Acquis et nouvelles recherches, Rome 2006, 279–317.

Winkelmann F., Byzantinische rang- und Ämterstruktur im 8. und 9. Jahrhundert, *Berliner byzantinische Arbeiten* 53, Berlin 1985.

Živković T., The Date of the Creation of the Theme of Peloponnese, *Σύμμεικτα* 13 (1999) 141–155.

HIGHER AND LOWER RANKS IN THE THEME SYSTEM: EXAMPLES OF DISRUPTION OF THE HIERARCHICAL ORDER

The text presents research resulting from the study of the relationship between higher and lower ranks in the military command structure of the theme system – the Byzantine emperor and strategos on one side and the bearers of lower ranks on the other. Starting from the fact that the bearers of lower-ranking commanding offices mostly attracted the attention of Byzantine authors when they refused to obey their superiors, the research focuses on rebellions that led to disruptions in the existing hierarchical structure. Almost as a rule, these conflicts outgrew local settings and, due to their scope, had an impact on the political processes at the top level of government in the Empire.

СПИСАК АУТОРА

Јелена БОГДАНОВИЋ
Ајова Државни Универзитет
bogdanovicjelena@gmail.com

Станоје БОЈАНИН
Византолошки институт Српске
академије наука и уметности,
Београд
sbojanin@gmail.com

Златомира ГЕРДЖИКОВА
Институт за балканистика с
Център по тракологија при
Българската академия на науките,
София
gerdzhikova@balkanstudies.bg
zlatomira.gerdzhikova@gmail.com

Георги ДИМОВ
Институт за балканистика с
Център по тракологија при
Българската академия на науките,
София
gdimov1981@abv.bg

Валентина ЖИВКОВИЋ
Балканолошки институт Српске
академије наука и уметности,
Београд
valentina.zivkovic@bi.sanu.ac.rs

Владислав ИВАНОВ
Институт за балканистика с
Център по тракологија при
Българската академия на науките,
София
gfunkenator@gmail.com

LIST OF CONTRIBUTORS

Jelena BOGDANOVIĆ
Iowa State University
bogdanovicjelena@gmail.com

Stanoje BOJANIN
The Institute for Byzantine Studies of
the Serbian Academy of Sciences and
Arts, Belgrade
sbojanin@gmail.com

Zlatomira GERDZHIKOVA
Institute of Balkan Studies and Centre
of Thracology of the Bulgarian
Academy of Sciences,
Sofia
gerdzhikova@balkanstudies.bg
zlatomira.gerdzhikova@gmail.com

Georgi DIMOV
Institute of Balkan Studies and Centre
of Thracology of the Bulgarian
Academy of Sciences,
Sofia
gdimov1981@abv.bg

Valentina ŽIVKOVIĆ
Institute for Balkan Studies of the
Serbian Academy of Sciences and Arts,
Belgrade
valentina.zivkovic@bi.sanu.ac.rs

Vladislav IVANOV
Institute of Balkan Studies and Centre
of Thracology of the Bulgarian
Academy of Sciences,
Sofia
gfunkenator@gmail.com

Тамара ИЛИЋ
Византолошки институт Српске
академије наука и уметности,
Београд
tamara.matovic@vi.sanu.ac.rs

Tamara ILIĆ
The Institute for Byzantine Studies of
the Serbian Academy of Sciences and
Arts, Belgrade
tamara.matovic@vi.sanu.ac.rs

Елена КОСТОВА
Институт за исторически
изследвания при Българската
академия на науките, София
elena_kostovabg@yahoo.com

Elena KOSTOVA
Institute for Historical
Studies of the Bulgarian Academy
of Sciences, Sofia
elena_kostovabg@yahoo.com

Бојана КРСМАНОВИЋ
Византолошки институт Српске
академије наука и уметности,
Београд
bojana.krsmanovic@vi.sanu.ac.rs

Bojana KRSMANOVIĆ
The Institute for Byzantine Studies of
the Serbian Academy of Sciences and
Arts, Belgrade
bojana.krsmanovic@vi.sanu.ac.rs

Љубомир МИЛАНОВИЋ
Византолошки институт Српске
академије наука и уметности,
Београд
milanovic.ljubomir@gmail.com

Ljubomir MILANOVIĆ
The Institute for Byzantine Studies of
the Serbian Academy of Sciences and
Arts, Belgrade
milanovic.ljubomir@gmail.com

Бојана ПАВЛОВИЋ
Византолошки институт Српске
академије наука и уметности,
Београд
bojana.pavlovic@vi.sanu.ac.rs

Bojana PAVLOVIĆ
The Institute for Byzantine Studies of
the Serbian Academy of Sciences and
Arts, Belgrade
bojana.pavlovic@vi.sanu.ac.rs

Весна Сара ПЕНО
Музиколошки институт Српске
академије наука и уметности,
Београд
sara.kasiana@gmail.com

Vesna Sara PENO
Institute of Musicology of the
Serbian Academy of Sciences and
Arts, Belgrade
sara.kasiana@gmail.com

Мая ПЕТРОВА-ТАНЕВА
Секција „Стара българска
литература“, Институт за
литература при Българската
академия на науките, София
maya.j.petrova@gmail.com

Maia PETROVA-TANEVA
Institute for Literature of the
Bulgarian Academy of Sciences
– Department of Old Bulgarian
Literature, Sofia
maya.j.petrova@gmail.com

Лиляна СИМЕОНОВА
Институт за балканистика с Център
по тракология при Българската
академия на науките, София
liliana_simeonova@balkanstudies.bg
liliana_simeonova@hotmail.com

Лора ТАСЕВА
Институт за балканистика с Център
по тракология при Българската
академия на науките, София
lemtaseva@gmail.com

Дарко ТОДОРОВИЋ
Филозофски факултет
Университета у Београду
darkotod@eunet.rs

Марка ТОМИЋ
Византолошки институт Српске
академије наука и уметности,
Београд
marka.tomic@gmail.com

Искра ХРИСТОВА-ШОМОВА
Софийски университет „Св.
Климент Охридски“
iskrashomova@gmail.com

Милош ЦВЕТКОВИЋ
Византолошки институт Српске
академије наука и уметности,
Београд
milos.cvetkovic@vi.sanu.ac.rs

Јована ШИЈАКОВИЋ
Византолошки институт Српске
академије наука и уметности,
Београд
jovana.sijakovic@vi.sanu.ac.rs

Liliana SIMEONOVA
Institute of Balkan Studies and
Centre of Thracology of the
Bulgarian Academy of Sciences, Sofia
liliana_simeonova@balkanstudies.bg
liliana_simeonova@hotmail.com

Lora TASEVA
Institute of Balkan Studies and
Centre of Thracology of the
Bulgarian Academy of Sciences, Sofia
lemtaseva@gmail.com

Darko TODOROVIĆ
Faculty of Philosophy, University of
Belgrade
darkotod@eunet.rs

Marka TOMIĆ
The Institute for Byzantine Studies of
the Serbian Academy of Sciences and
Arts, Belgrade
marka.tomic@gmail.com

Iskra HRISTOVA-SHOMOVA
Sofia University "St. Kliment
Ohridski"
iskrashomova@gmail.com

Miloš CVETKOVIĆ
The Institute for Byzantine Studies of
the Serbian Academy of Sciences and
Arts, Belgrade
milos.cvetkovic@vi.sanu.ac.rs

Jovana ŠIJAKOVIĆ
The Institute for Byzantine Studies of
the Serbian Academy of Sciences and
Arts, Belgrade
jovana.sijakovic@vi.sanu.ac.rs

СРП - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

94(497)"03/15"(082)
930.85(495.02)"03/15"(082)
27-9(4-12)"03/15"(082)

ГЛАСОВИ и слике : облици комуникације на
средњевековном Балкану : (IV-XVI век) / уредници Станоје
Бојанин, Љубомир Милановић, Милош Цветковић ;
одговорни уредник Љубомир Максимовић. - Београд :
Византолошки институт САНУ, 2020 (Београд : BeroGraf
Comr). - 575 стр. : илустр. ; 24 см. - (Посебна издања /
Византолошки институт Српске академије наука и уметности ;
књ. 48) (Monographs / The Institute for Byzantine Studies of the
Serbian Academy of Sciences and Arts ; no. 48)

На спор. насл. стр.: Voices and Images : modes of communica-
tion in the medieval Balkans (IVth-XVIth centuries). - Тираж:
350. - Стр. 9-15: Предговор / Уредници. - Списак аутора: стр.
573-575. - Напомене и библиографске референце уз текст. -
Библиографија уз сваки рад. - Summaries.

ISBN 978-86-83883-27-1

1. Ств. насл. на според. насл. стр.

а) Балканске државе -- Историја -- 4в-16в -- Зборници б)
Византија -- Културна историја -- 4в-16в -- Зборници в)
Југоисточна Европа -- Црквена историја -- 4в-16в -- Зборници

COBISS.SR-ID 19815945